

Jaké jsou dívky a chlapci v učebnicích?

Cíl:

Uvědomit si, že učebnice ukazují určitý pohled na svět a postavení žen a mužů v něm. Zjistit, jaké charakteristiky mají dívky a chlapci, kteří jsou zobrazováni a prezentováni v učebnicích.

Kapitoly:

Gender a školství, Gender a volba povolání

Pomůcky:

učebnice z různých předmětů

Čas:

30 minut, případně domácí práce + 15 minut

Věk:

od 4. třídy základní školy a střední škola

Velikost skupiny:

běžně velká třída

Postup:

- 1) Třidu rozdělíme do skupin, dvojic nebo necháme jednotlivé žáky/žákyně pracovat individuálně. Každá vzniklá jednotka si vybere jednu učebnici, kterou si společně prohlédnou. Práci s učebnicí lze pojmout jako domácí úkol.
- 2) Žákyně/žáky vyzveme, aby při prohlížení učebnice věnovali pozornost obrázkům, na kterých jsou zobrazeni chlapci/muži nebo dívky/ženy. Úkolem je spočítat, na kolika obrázcích jsou pouze chlapci, na kolika dívky, kolik obrázků zobrazuje smíšené skupiny (a v jakém poměru jsou skupiny tvořeny dívkami a chlapci). Dále žákyně/žáky vyzveme k tomu, aby sledovali, v jakých rolích, pozicích, činnostech atd. jsou zobrazováni chlapci a dívky. Zajímá nás především to, kdo dělá jakou aktivitu, kdo je původcem aktivity a kdo pouze pomáhá či přihlíží, kdo je v pozici kompetentního a kdo přijímá rady atd.
- 3) Následně žáci/žákyně výsledky prezentují před třídou. Zjištění doporučujeme zapisovat na tabuli.
- 4) Po představení údajů vyzveme třídu, aby se pokusila o jejich porovnání. Porovnání by mělo směřovat k následujícím oblastem: jsou na obrázcích častěji zobrazováni chlapci nebo dívky?, liší se poměr zobrazovaných chlapců a dívek podle předmětu, k němuž je učebnice vytvořena?, liší se role a činnosti, které jsou v učebnicích obvykle spojovány s dívkami a s chlapci? atd. O tomto porovnání s žáky a žákyněmi diskutujeme. Cílem diskuse je, aby si žáci/žákyně uvědomili, že některé učebnice mohou být genderově stereotypní, a to dokonce i na úrovni doprovodných obrázků (hlubší úrovně genderového zatížení učebnic, například v jazyce, ve výběru učiva či v příkladech pravděpodobně nelze se studujícími pro nedostatek znalostí o genderové problematice analyzovat).

Komentář:

Aktivita je tematicky blízká aktivitě „O kom se učíme?“, její použití však může být odlišné. Orientace v obrázcích bývá obvykle pro studující snazší a současně zábavnější – aktivitu tedy můžeme dobře využít u mladších dětí. V případě obou aktivit (u této aktivity to však platí především) je důležité nezůstávat pouze při povrchním třídění, ale zamyslet se nad příčinami a důsledky určitého poměru žen/dívek a mužů/chlapců v učebnicích.

Příčiny nejčastěji souvisí s genderovými stereotypy, na jejichž základě jsou ženy častěji spojovány s pasivitou, nekompetentností, pečovatelským a domácími, zatímco muži s aktivitou, kompetentností a veřejnou sférou. Tato jednoduchá spojení se odrážejí například v učebnicových ilustracích tak, že dívky/ženy jsou zobrazovány méně často než chlapci a s větší frekvencí zaujímají pasivní pozice, případně jsou dávány do souvislostí s rodinou.

Chlapci/muži jsou naopak zobrazováni velmi často a obvykle jsou v pozici aktérů, původců činnosti.

Takovéto ilustrace v sobě zahrnují dvě rizika – jednak neodpovídají žité praxi, neboť současné dívky jsou vedeny k větší samostatnosti a aktivitě, než předpokládají genderové stereotypy (vzdálenost učebnice a životních zkušeností žáků/žákyně snižuje šanci, že studující přijmou učebnici jako věrohodný informační zdroj, což brání osvojování předkládaného učiva), jednak reprodukuje genderové stereotypy, uchovávají je při životě a tlumí tendence k větší rovnosti žen a mužů. Obě skupiny nebezpečí spočívají v genderově stereotypním zobrazování dívek a chlapců.

Studující podle dosavadních zkušeností se zadáváním této aktivity jsou obvykle schopni při vhodném vedení uvědomit nebezpečí rozpoznat a kriticky nahlédnout.

O kom se učíme

Cíl:

Uvědomit si, že škola ukazuje určitý pohled na svět a postavení žen a mužů v něm. Zamyslet se nad tím, co se žákyně a žáci učí o postavení žen a mužů prostřednictvím učebnic.

Kapitoly:

Gender a školství, Gender a volba povolání

Pomůcky:

učebnice z různých předmětů

Čas:

35 minut nebo domácí práce + 15 minut

Věk:

druhý stupeň základní školy a střední škola

Velikost skupiny:

běžně velká třída

Postup:

- 1) Třídu rozdělíme do skupin nebo do dvojic, případně žáci/žákyně mohou pracovat individuálně. Individuální práce je vhodná zejména tehdy, pokud přípravu pojmem jako domácí úkol. Každá vzniklá jednotka (skupina, dvojice, jednotlivci) bude pracovat s jednou učebnicí dle vlastního výběru. Žákovský výběr je však vhodné korigovat. Doporučujeme z výběru vyjmout učebnice, které nezahrnují žádné informace z dějin daného oboru.
- 2) Žákyním/žákům podáme instrukci, aby si prohlédli zvolenou učebnici a zaznamenali všechny významné osoby, o kterých učebnice pojednává. Jejich úkolem je vytvořit orientační statistiku důležitých postav daného oboru uváděných v učebnici, a to podle jejich pohlaví – kolik je v učebnici uvedených žen a kolik mužů. Tuto část aktivity mohou žáci/žákyně řešit jako domácí úkol.
- 3) Následně žákyně/žáci představí výsledky celé třídě. Na tabuli můžeme zapisovat údaje podle vědních oborů, k nimž učebnice přináší. Dále vedeme se třídou diskusi o provedených zjištěních. Vyzveme žáky/žákyně, aby provedli porovnání údajů. Sledujeme zejména tyto otázky: hovoří učebnice častěji o mužích nebo o ženách?, jaké mohou být důvody (historické či aktuální) nižšího zastoupení žen, popř. mužů mezi zmiňovanými osobnostmi?, jak mohou být žáci a žákyně ovlivněni tím, když se v učebnicích setkají pouze s ženami nebo s muži? atd.
- 4) Pokud výsledky žákovských sledování obsahují velký nepoměr žen a mužů, lze aktivitu rozšířit o hledání doplňkových informací v encyklopediích.

Komentář:

Aktivita má několik zajímavých vyznění: a) žáci/žákyně si uvědomí, že učebnice jsou sociálním konstruktem, představují jim pohled na svět, který konvenuje názorům autorského týmu, učivo v nich obsažené proto nemusí být nezpochybnitelnou sumou nejdůležitějších poznatků z daného oboru – tím se učí kritickému přijímání nových informací, b) žákyně/žáci přistoupí k učebnici z genderové perspektivy, která navzdory své jednoduchosti (sledování pouze jedné charakteristiky) může být otevřením nového a zajímavého pohledu, c) žáci/žákyně diskutují o možných důsledcích toho, když se v průběhu vzdělávání setkávají pouze s informacemi o jedné sociální skupině, a tím si uvědomují potenciální limity vlastního uvažování o uplatnění žen a mužů, a tedy i sebe sama.

V diskusi, která následuje po zmapování učebnic, je důležité nedopouštět se zjednodušení týkajících se významu zastoupení žen a mužů v textech. Samotná přítomnost ženské postavy v učebnici nemusí být pozitivní, pokud je na ni nahlíženo stereotypně (např. u mužů jsou popisovány výhradně pracovní úspěchy, u žen se nepřiměřeně velký prostor věnuje jejich rodinám). Jelikož však studující nemají obvykle dostatečné znalosti týkající se genderové problematiky, není reálné požadovat od nich provedení hlubší genderové analýzy.

Podle dosavadních zkušeností s touto aktivitou se závěrečné diskuse samovolně věnují také tomu, jak studující vnímají (obecně či specificky na sobě) různé druhy učebnic z hlediska jejich genderové korektnosti a prostoru, který je v nich věnován ženám a mužům. Učebnice, které jsou z genderového hlediska úplnější – tj. obsahují dostatek informací o významných mužích i ženách a využívají jako ilustrace či výkladové příklady témata blízká dívčím i chlapeckým životním zkušenostem – jsou studujícími hodnoceny lépe (a to často neuvědomovaně).

Ze zahraničních výzkumů je zřejmé, že se studující cítí méně osloveni učebnicemi, ve kterých nenacházejí sami sebe, respektive osoby jim podobné. Odstup vůči takovým učebnicím může způsobit i blokaci vůči učivu, které učebnice obsahuje. Současně učebnice ukazují studujícím určitý pohled na svět – prostřednictvím učebnic se studující mohou dočíst, že jejich možnosti ve světě jsou otevřené a závisí pouze na jejich schopnostech, nebo naopak mohou získat dojem, že vše je předem určené na základě jejich připsaných charakteristik (např. rasa nebo pohlaví). Kvalitní učebnice by měla osobní potenciál žáků/žákyní rozvíjet, nikoliv inhibovat.

Diskusi o výše uvedených tématech můžeme podnítit tím, že se žáků/žákyní přímo ptáme, nakolik se cítí učebnicí

osloveni, pokud ta přednostně hovoří o zkušenostech, které jsou jim cizí, a naopak. Otázku jim můžeme přiblížit tím, že je požádáme, aby si zkusili představit, že jsou tělesně postižení – jak by na vás působila učebnice, která by hovořila pouze o tělesně zdravých lidech?, měli byste pocit, že máte stejné možnosti jako oni? atd.

Aktivita „O kom se učíme“ úzce souvisí s aktivitou „Jaké jsou dívky a chlapci v učebnicích“. Jejich účel je rozdílný, je však možné obě aktivity spojit. Uvedená aktivita má rovněž blízko k úkolu „Slavné osobnosti českých dějin“, který ukazuje nerovný poměr žen a mužů, kteří jsou v současnosti vnímáni jako historicky významní.

Dívky a chlapci v třídní samosprávě

Cíl:

Přemýšlet o genderovém složení školní a třídní samosprávy. Uvědomit si očekávání, která žáci a žákyně mají vůči dívkám a chlapcům působícím ve třídní samosprávě. Prostřednictvím tématu třídní samospráva uvažovat o zastoupení žen a mužů v řízení společnosti.

Kapitoly:

Gender a školství

Pomůcky:

kopie pracovního listu pro každou skupinu či jednotlivého žáka/žákyni

Čas:

20 minut + domácí práce

Věk:

druhý stupeň základní školy a střední škola

Velikost skupiny:

běžně velká třída

Postup:

- 1) Aktivitu můžeme pojmut jako skupinovou nebo individuální práci. V případě skupinové práce třídu rozdělíme do skupin odpovídajících přibližně počtu tříd na škole. Každá skupina navštíví jednu ze sousedních tříd a bude se dotazovat na složení třídní samosprávy. U individuální práce můžeme žákům/žákyním nechat volnost ve výběru dotazovaných osob (vedlejší třídy, sourozenci atd.).
- 2) Úkolem žákyní/žáků je vést krátký rozhovor s žákem či žákyní z jiné třídy či školy. Obsahem rozhovoru by měla být tamní třídní samospráva a poměr dívek a chlapců v ní. Každá skupina by měla zjistit o jedné třídě, jaké funkce/pozice se nacházejí v třídní samosprávě, kdo tyto funkce vykonává (zda je to chlapec, či dívka) a proč byly daní žáci/žákyně do jednotlivých funkcí dosazeni. Informace zjištěné v rozhovoru žáci/žákyně zaznamenávají do pracovního listu, který bude sloužit k následné prezentaci. Tuto fázi aktivity je praktické pojmut jako domácí úkol.
- 3) Následně ve třídě společně probíráme výsledky rozhovorů. Na tabuli můžeme nadepsat obvyklé funkce třídní samosprávy a počet dívek a chlapců, kteří je ve sledovaných třídách zastávají. Dále sledujeme, které vlastnosti byly důvodem, že daný žák/žákyně obsadil/a určitou funkci. V tomto bodě nejprve nerozlišujeme pohlaví, ale snažíme se pouze zmapovat oceňované vlastnosti pro danou funkci.
- 4) Po provedení zápisu výsledků na tabuli třídu vyzveme k diskusi. Zcela jistě budou některé funkce ve sledovaných třídách zastávat častěji dívky, jiné naopak chlapci. V takovém případě se žákyní/žáků ptáme, jaké to má podle nich příčiny, zda to souvisí s požadovanými charakteristikami (mají je spíše dívky nebo chlapci), zda by danou funkci mohl vykonávat studující opačného pohlaví, zda to ovlivňuje skupinovou dynamiku třídy a její postavení mezi ostatními třídami ve škole atd. V případě, že třída používá argumenty související s „přirozeností žen a mužů“ (například: „Všechny holky jsou pořádnější, proto je jasné, že o pokladnu se starají holky.“), snažíme se využít jednotlivých příkladů ze tříd, kde určitou funkci vykonává studující opačného pohlaví, než je obvyklé, ale požadované charakteristiky pro výkon dané funkce jsou stejné. Takové případy ukazují, že charakteristiky spojené s danou činností nejsou vázány na biologické pohlaví.

Komentář:

Aktivita je velice vhodná pro výuku občanské výchovy a občanské nauky proto, že umožňuje přemostění od tématu třídní samosprávy, která je obsahem bezprostředních žákovských zkušeností, k tématům obecnějším, jako je zastoupení žen a mužů v politice či na trhu práce.

Riziko této a obdobných aktivit je generalizace vlastností, které mají chlapci a které mají dívky. Žádoucím výsledkem aktivity je uvědomění si, že obvyklé zastoupení žen a mužů v určitých činnostech a sférách společnosti není primárně důsledkem jejich biologických rozdílů, ale spíše společenských očekávání a rozdílů v socializaci dívek a chlapců. Proto je nezbytné v závěrečné diskusi opakovaně upozorňovat na to, že ženy a muži nejsou homogenní, nýbrž naopak velice heterogenní skupiny, a že vlastnosti obvykle spojované se ženami mohou mít rovněž muži a naopak.

K AKTIVITĚ „DÍVKY A CHLAPCI VE TŘÍDNÍ SAMOSPRÁVĚ“

Vaším úkolem bude oslovit dívku či chlapce ze třídy, kterou sami nenavštěvujete, a vést s ní/ním rozhovor o třídní samosprávě. V rozhovoru se snažte zjistit informace o následujících oblastech:

- jaké funkce existují ve třídní samosprávě
- kdo vykonává jednotlivé funkce
- proč byl daný člověk do funkce dosazen, kvůli kterým svým vlastnostem
- jaké vlastnosti by měl splňovat člověk, který vykonává jednotlivé funkce

Následně informace z rozhovoru přeneste do tabulky.

Funkce v třídní samosprávě	KDO (dívka – chlapec)	PROČ	NUTNÉ CHARAKTERISTIKY
PŘEDSEDA/PŘEDSEDKYNĚ (STAROSTA/STAROSTKA)			
MÍSTOPŘEDSEDA/MÍSTOPŘEDSEDKYNĚ (MÍSTOSTAROSTA/MÍSTOSTAROSTKA)			
NÁSTĚNKÁŘ/NÁSTĚNKÁŘKA			
POKLADNÍK/POKLADNICE			
STUDIJNÍ REFERENT/REFERENTKA			